

«Поминаючи... друге і славне нове пришествя»

Напевно, мало хто з нас звертає увагу на дивні слова, що промовляє священник за кожною Божественною Літургією наприкінці анафори Свт. Іоана Золотоустого. До речі, подібні слова зустрічаються й в анафорі Свт. Василя Великого. Звичайно, одна з причин пов'язана з тим, що в більшості випадків слова євхаристичної молитви читаються священником не вголос, а тихо. Але навіть багато священників, які читають цю молитву майже щодня, часто не усвідомлюють глибину цих слів. В цій молитві сказано:

«Поминачи цю спасительну заповідь, і все, що за нас відбулося: хрест, гріб, триденне воскресіння, на небеса вознесіння, праворуч сидіння, друге і славне нове пришествя».

Те, що Божественна Літургія відправляється як спомин Спасительних Страстей — в пам'ять Розп'яття Христового, Його триденного погребіння і світлого Його Воскресіння, славного Його Вознесіння та Його сидіння праворуч Отця — нас не дивує. Але яке може мати значення поминання під час Божественної Літургії Його славного другого пришествия, яке ще не відбулося, і до якого ми всі, християни, благоговійно готуємось?

Значення поминання у православному літургійному богослов'ї

На важливість і глибину цих слів зокрема звернув увагу великий православний богослов і літургіст 20 ст. прот. Олександр Шмеман. У своєму передсмертному творі, *Євхаристія*, який можна, без сумніву, вважати, якщо не його духовним заповітом, то принаймні вершиною його творчості, він звертає увагу читача в десятому розділі на те, що, на жаль, дуже часто в богослов'ї недооцінюється значення поминання. Ми всі знаємо, що поминання (*anamnestic*) входить до кожної євхаристичної молитви. Але, на жаль, воно зводиться до того, що ми згадуємо лише минулі події з історії спасіння: творіння, гріхопадіння, старозавітний закон, боговтілення, спасительні страсті...

Дуже часто, як зауважує Шмеман, повторюючи латинське богослов'я, ми звужуємо поминання до освячуючого моменту звершення Євхаристії, де згадується її установлення на Тайній Вечері, коли промовляються т. зв. «слова установлення»: «Прийміть, споживайте, це є Тіло Моє...», «Пийте від неї всі, це є Кров Моя...» Або вважаємо, що Божественна Літургія є лише спогадом про Спасительну жертву на Хресті. До речі, навіть у протестанському богослов'ї, де відсутнє (окрім лютеранського) будь-яке розуміння освячення дарів, переважає думка, що Євхаристія – лише спомин про Тайну Вечерю.

Шмеман, напевно, – один із перших православних богословів, який звернув увагу на те, що, на жаль, у нас часто розмежовуються два розуміння Євхаристії: з одного боку, Євхаристія як жертва, а з іншого, – Євхаристія як таїнство причастя. І це не дивно, оскільки таке розділення стало нормою латинського богослов'я ще з часів Тридентського собору, і увійшло до підручників з догматики всіх християнських конфесій. В результаті ми сьогодні дивимось на таїнство Євхаристії двояко: як на жертву, або як на причастя, але не усвідомлюємо зв'язок, що існує між ними.

Найбільшим вкладом Олександра Шмемана в богослов'я 20 ст. було, напевно, підкреслення ним есхатологічного виміру богослужіння. Богослужіння не є лише спогадом чи актуалізацією минулого. В богослужінні ми не тільки згадуємо важливі моменти історії спасіння, як, наприклад: Різдво Христове, Його Хрещення, Стрітіння, Преображення, Розп'яття, Воскресіння, Вознесіння, та Зішестя Святого Духа. В богослужінні, яке завершується тут і тепер, таємничим чином пов'язується минуле,

теперішнє та майбутнє. Тому й Православна Церква в своїх піснопівах виголошує: «Діва сьогодні Предвічного народжує...»; «Сьогодні небес і землі Творець приходять плотю на Йордан»; «Сьогодні Симеон старець в храм входить (...) Законодавця Мойсеева і Звершника Закона на руки прийняти...»; «Сьогодні Христос на Фаворі перемінив Адамово очорнівшє єство, просвітив, обожив»; «Сьогодні висить на дереві Той, Який землю на водах повісив...»; «Сьогодні гріб держить Того, Який рукою утримує творіння...»; «Сьогодні Владика полонив ад...»; «Сьогодні горні сили бачучи наше єство на небесах дивуються дивному восходу...»; «Щось преславне сьогодні побачили всі народи в граді Давидовім, коли сховався Дух Святий...». Кожне богослужіння чи таїнство не лише єднає нас з минулими подіями, очевидцями яких ми стаємо таємничим чином, але й переносить нас у майбутнє, роблячи причасниками Царства Небесного. Якраз про це дуже часто нагадував Шмеман, підкреслюючи, що Божественна Літургія, як і таїнства хрещення чи вінчання, починаються возгласом священика: «Благословенне Царство...»

Тому, Шмеман в десятому розділі своєї книги *Євхаристія* наголошує, що через подяку, яку ми приносимо в євхаристійній жертві (не забуваймо, що грецьке слово «євхаристія» означає «подяка»), церковне зібрання возноситься до небесного жертівника, і, таким чином, Євхаристія є «таїнством Царства Божого». В цьому якраз і розкривається справжнє значення літургійного поминання: коли ми згадуємо в Євхаристії все, що було звершено в Христі, нам відкривається досвід Царства Божого, оскільки, як писав Свт. Іринеї Ліонський, Син Божий став Сином людським, щоб сини людські стали синами Божими.

Тому згадані в анафорі Золотоустого події минулого — хрест, гріб, воскресіння, вознесення, сидіння праворуч, й майбутнього — друге й славне пришестя — об'єднуються в єдиній перемозі во Христі, яка возводить нас у Царство Боже. Тут неможливо відділити жертву Христову на Хресті від причастя членів Церкви Йому в Його Царстві. Як пише Шмеман, євхаристійний досвід Церкви є досвідом євхаристійної жертви, що об'єднує всі події, минулі й майбутні, з життя Спасителя, бо євхаристійна жертва якраз з'єднує кожного з нас з Ним. Таким чином, не можна обмежувати Євхаристію лише спогадом про Тайну Вечерю, бо вона через жертву Христову на Хресті є водночас сповіщає і нагадує про Царствє Боже.

Значення євхаристійної жертви у візантійському богослов'ї

Все те, на чому акцентує увагу Олександр Шмеман у своїх творах, не є чимось новим у православному богослов'ї. Насправді, ми знаходимо подібне розуміння вже у візантійському богослов'ї. Що стосується розуміння Євхаристії, найбільшим авторитетом вважається Миколай Кавасила (14 ст.), який у своїх трактатах дав переконливу відповідь на всі спірні богословські питання, що існували у Візантії з 12 ст. Дійсно, твори Кавасили є візантійським синтезом євхаристійного богослов'я.

Ключовим у євхаристійному богослов'ї Кавасили є те, що Євхаристія – не образ (тіпос) жертви, а справжня жертва (*Пояснення Божественної Літургії* 32,2). Як це може бути, якщо Христос приніс Себе в жертву «раз назавжди» (Євр. 9,26-28), і якщо Євхаристія звершується в Церкві постійно, безліч разів? Кавасила поставив це питання на два століття раніше Реформації і прийшов до наступного висновку. Євхаристія є справжньою жертвою не тому, що в ній хліб (і вино) приносяться в жертву, але тому, що під час євхаристійної молитви діє Святого Духа хліб перетворюється в Тіло Христове (і вино в Кров Христову) — в єдину жертву Христову (*Пояснення Божественної Літургії* 32,14-15). Тому, як пише Кавасила, після слів анафори:

«Все священнодійство закінчене і звершене; дари освячені, жертва звершена, велика жертва і священний Агнець, закланий за спасіння світу, лежить перед очима

всіх на священному престолі. Бо хліб – вже не образ Тіла Господнього, не лише дар, під виглядом якого постає істинна жертва, а вже носить в собі не певне зображення спасительних страждань, мов би на картині, але є самою істинною жертвою, самим всесвятим Владичним Тілом, яке воістину прийняло всі ці удари, зневагу, рани, розп'яття, прободіння, що засвідчило при Понтії Пілаті добре сповідання (1 Тим. 6,13), що перетерпіло образи, катування, заплювання, що вкусило жовч. Так само й вино є самою Кров'ю, що витекла з прободеного тіла. Це те Тіло і та Кров, які з'єднані Духом Святим в одне Тіло, що народилось від Блаженної Діви, було поховане, що воскресло на третій день, що вознеслося на небеса і сіло праворуч від Отця» (*Пояснення Божественної Літургії 27*).

Цікаво, що тут Кавасила закінчує, на відміну від молитви анафори, перелік подій на вознесінні і на праворуч сидінні і не згадує «друге і славне пришествя». Це важко пояснити. Але насправді тут немає розбіжності, оскільки, в розумінні Кавасили, Тіло Христове, якого ми причащаємось в Євхаристії, є тим самим тілом Христовим, що в першому пришестві. Оскільки ми віруємо, що Грядучий Христос, Якого ми очікуємо в другому пришестві, є тим Самим Христом, що й в першому пришестві, можна вважати, за логікою Кавасили, що хліб і вино в Євхаристії є одночасно й Тілом, і Кров'ю Грядущого Христа в другому пришестві. Тому й не дивно, що анафора, під час якої це перетворення відбувається, поминає Його друге і славне пришествя.

Есхатологічна ностальгія

Один античний філософ писав, що ностальгія дарує людям приємні моменти, жаданий досвід та позитивні спогади, яких ані будь-яка реальність, ані теперішнє не може їм запропонувати. Якщо для більшості людей ностальгія переносить їх в минуле, то для християн, єдиним справжнім приємним моментом, бажаним досвідом та позитивним спогадом може бути лише Царство Боже та його досвід через таїнство Євхаристії. На кожній Божественній літургії, як і щоденно в наших молитвах, ми сповідаємо в Символі віри: «Чекаю воскресіння мертвих і життя будучого віку».

Справді, святі Отці обернули перспективу ностальгії з минулого на майбутнє, вказуючи на таїну спасіння, яка була звершена в Христі і яка вводить нас в Царство Боже. Як пише сучасний грецький богослов архім. Григорій (Папатома), Божественна літургія є ностальгічною не тому, що вона є спогадом минулого, але тому, що вона споминає Христа Грядучого в майбутньому. Така ностальгія сміливо споглядає реальність життя в есхатологічній перспективі. Вона є есхатологічною ностальгією.

Таким чином, богослужіння взагалі і Божественна Літургія зокрема об'єднують минуле з майбутнім, те, що минає, з вічним, земне з небесним. Важливо вказати, що на відміну від пізнішої інтерпретації, яка пояснює небесне богослужіння з погляду земного, древня розкривала земну літургію з точки зору небесної. Про це свідчить, з одного боку, пізня візантійська іконографія, починаючи з 14 ст., де зустрічаються такі зображення, як Христос—Архієрей в пізно-візантійському архієрейському облаченні (в сакосі та в митрі), або т. зв. іконографічний цикл «Божественної Літургії», де крім Христа—Архієрея зображено ангелів в дияконських облаченнях, що звершують земну Божественну Літургію, включаючи її частини (великий вхід, анафора, причастя) та утварь (дискос, звязиця, чаша, лжиця, покрівці, воздух). Натомість, древня Літургія прагнула слідувати небесному богослужінню, коли церковне зібрання на землі намагається уподоблятися непрестанному славословію ангелів в Царстві Божому, про що свідчать до нашого часу такі давніші елементи Божественної Літургії, як спів Трисвятого, Херувимська пісня, або т. зв. *Санктус* в анафорі («Свят, свят, свят, Господь Саваоф...»).

Якщо Божественна Літургія звершується нами, людьми, тут на землі в часі і в просторі, то через її утаємничений вимір вона нас поєднує з небесними силами і переносить у вічність Царства Божого. Тому й недивно, що в її основоположній молитві, в анафорі, згадується, крім минулих подій таїни спасіння — хрест, гріб, воскресіння, вознесіння, праворуч сидіння —, й друге й славне пришествя.

*Архімандрит Іов (Геча)
Професор літургічного богослов'я
Інститута Вищих Православних Богословських Студій
в Шамбезі-Женеві.*

This article was first published in *Pravoslavnyj Visnyk* 1/2011.